De literaire canon in de klas

De ontdekking van de hemel

Harry Mulisch

KANTL

Voorleestekst met enkel tekstfragmenten

© 2025 – Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren
Dit leermiddel werd gecreëerd door leerkracht Celien Fleurackers.

Dit materiaal kwam tot stand met steun van Literatuur Vlaanderen in het kader van het Leesoffensief.

Niets uit deze tekst mag zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur overgenomen of aangepast worden. Dit materiaal is enkel bedoeld voor educatieve doeleinden en mag niet verkocht worden.

De literaire canon in de klas is de educatieve tegenhanger van **de literaire canon** van de Nederlandstalige literatuur van de KANTL. Ontdek de meest recente lijst van 50 essentiële werken uit de Nederlandstalige literatuur op www.literairecanon.be – bestel ook onze gratis poster voor in de klas!

www.kantl.be
www.literairecanon.be
www.literairecanonindeklas.be

KANTL
LITERATUUR VLAANDEREN
VRIENDEN VOOR HET LEZEN
Samen voor een Leesoffensief
Vlaanderen
is onderwijs & vorming

De ontdekking van de hemel

Onomkeerbaarheid

In de weken die volgden, bezocht hij Sophia om de paar dagen. Elke keer belde hij eerst op om zijn komst aan te kondigen, want al het maken van een afspraak leek hem te intiem, en elke ochtend bedankte hij vormelijk voor de gastvrijheid. Zij praatten wat, zij lazen wat of keken naar de televisie; als het ten slotte eigenlijk te laat was om nog naar Amsterdam te gaan, kon hij wat haar betreft net zo goed blijven slapen. Steeds ging dan in het donker de deur open en zij kroop bij hem onder de deken; na zich volledig te hebben laten gaan, verdween zij weer zonder dat hij haar had gezien. Na die eerste keer had zij ook niet meer gesproken, wat ook voor hem het teken was om niets meer te zeggen in bed. Nog nooit had hij zoiets raadselachtigs meegemaakt, maar op een of andere manier beantwoordde het aan een diepe wens, waarvan hij zich nooit bewust was geweest. Hij had de onbereikbare vrouw bereikt! Niemand mocht het weten, met niemand mocht hij er over spreken – allereerst niet met haar zelf. Zou hij haar ook maar één keer laten blijken dat hij het wist, onmiddellijk zou het afgelopen zijn. Zij moest de twee vrouwen blijven die zij was, de dag-Sophia en de nacht-Sophia, – zou hij ze met elkaar verbinden, terstond zou kortsluiting het mechanisme onklaar maken. Hij mocht haar zelfs niet bij haar voornaam noemen, zo lang zij hem daartoe niet had uitgenodigd. Volgens de psychiaters zou het wel pervers zijn, overwoog hij, Freud zou de slappe lach er wel van hebben gekregen, maar omdat haar mysterie precies paste op het zijne, als een moer op een schroef, raakte hij volledig verslaafd aan de situatie, – nog helemaal afgezien van haar lange tong en het gloeiende, onderaardse happen. Nam anders zijn verlangen naar eenzelfde vrouw altijd exponentieel af, nu leek het ook na een maand elke keer nog heviger te worden. Naar andere vrouwen keek hij niet meer om – met als bijkomend voordeel een aanzienlijke tijdwinst.

Onno had hem al een paar keer gevraagd, waar hij de laatste weken toch uithing, zelden kreeg hij nog gehoor in de Vossiusstraat, waarop Max zei, dat er regelmatig 's avonds vergaderd moest worden over het programma van de nieuwe telescoop in Westerbork, die nog dit jaar in gebruik genomen zou worden. Onno wilde dat graag aannemen, zelf deed hij ook weinig anders meer dan vergaderen. Na Berkeley, Amsterdam en Berlijn, – waar Rudi Dutschke inmiddels was neergeschoten, – waren nu ook in Parijs de studenten in opstand gekomen. Dat had meteen een andere, serieuzere dimensie, aangezien het daar plaatsvond in een revolutionaire traditie; prompt sloeg de revolte over naar de arbeiders, die hun fabrieken bezetten, en plotseling begon het ernst te worden in Europa. *l'Imagination au pouvoir!* Een nieuwe epoche stond op het punt aan te breken, en ook in Nederland moest de nieuwe garde paraat zijn om de macht over te nemen. Om zich op de hoogte te stellen, reisde Onno half mei met een paar strijdmakkers voor een paar dagen naar Parijs, waar hij in de stampvolle cafés rondom de bezette Sorbonne verscheidene activisten zag die hij uit Havana kende, met cubaans gezag orerend, in hun ogen de geïllumineerde blik van de zege. Maar, vertelde hij na zijn terugkomst aan Max, hij maakte zich niet aan hen kenbaar waar zijn hollandse vrienden bij waren: die hoefden niet te weten wat hij precies op Cuba had uitgespookt, ten einde dat op een dag misschien tegen hem te gebruiken.

'Plezierig beroep heb jij,' zei Max.

'Zeg dat wel. Politiek wordt gemaakt door gesublimeerde penose, en ik ben de gemeenste gangster van allemaal. Geen bedrijf voor zachtmoedige, wereldvreemde geesten als jij.'

Maar aan Ada ging het wereldgebeuren voorbij. Na die nacht van het ongeluk had Max haar niet meer gezien; hij ervoer een weerstand om haar op te zoeken, en omdat hij het voor haar niet hoefde te doen voelde hij zich verder niet schuldig. Sophia informeerde nooit of hij al eens in het Wilhelmina Gasthuis was geweest; maar toen Onno op een zondagochtend belde en vroeg of hij meeging, kon hij niet weigeren – en een uur later liepen zij door de straten van het uitgestrekte complex sombere gebouwen, dat nog uit de vorige eeuw stamde. Zelfs buiten hing daar in de windstille lentemorgen al de geur van lysol, vermengd met die van sinaasappelen.

In een afgelegen paviljoen lag zij met zes andere coma-patiënten in een vuilgeel geschilderde zaal. Het was bezoekuur, bij elk bed zaten al zwijgende of fluisterende familieleden; de meeste patiënten hadden verband om hun hoofd. Aan een tafeltje, onder een maandkalender met een grote foto van de pyramide van Cheops, zat een verpleger de krant te lezen. Zij lag op een schapenvacht; haar hoofd, een sonde in haar neus, was iets opzij gedraaid op het kussen. Zij ademde rustig, met gesloten ogen, alsof zij sliep, – en tegelijk was op een of andere manier te zien, dat het geen slaap was. De uitdrukking van haar gezicht was veranderd, maar hij kon moeilijk benoemen in welk opzicht: er ging iets eeuwigs van uit, alsof zij geleidelijk plaatsmaakte voor een beeld van zichzelf. Haar armen lagen naast haar lichaam, de handen roerloos. Wat in elk geval onmiskenbaar anders was geworden, gegroeid, verhoogd, was de vloedgolf onder de deken. Zij was nu in haar zevende maand, en wat daar toenam in haar binnenste was geen beeld, maar een wezen van vlees en bloed. Het was of zij alleen nog bestond om dat voort te brengen, als een machteloze bijenkoningin, door darren in leven gehouden.

Elk aan een kant van het hoge, strak opgemaakte bed keken zij elkaar aan.

'Het beeld baart een mens,' zei Max zacht, terwijl hij meteen het gevoel kreeg dat hij te ver ging.

Onno huiverde. Dat drukte precies uit, wat hij zelf al die weken had ervaren. Zij was

teruggebracht tot een oven, die niet van dezelfde aard was als het brood dat er in rees. Kwam ooit nog het moment, dat zij haar ogen opsloeg? Ook vandaag was er weer niets veranderd, en sinds kort had hij zijn hoop vrijwel verloren, maar dat wilde hij zichzelf nog niet bekennen; ook de problemen, die vermoedelijk voor hemzelf in het verschiet lagen, wilde hij pas overdenken als er zekerheid was. Hij had het onbestemde gevoel, dat hij, door er in gedachten van uit te gaan, het onherroepelijke op een of andere manier naderbij zou brengen.

'Iedereen is er van overtuigd,' zei hij, 'dat de mensen in die bedden niets horen, en toch zit iedereen te fluisteren.'

'Opdat ze niets zullen horen,' vulde Max aan. 'Misschien horen ze dus toch iets.'

'Denk je dat echt?'

Max haalde zijn schouders op.

'Ik weet het niet. Wij fluisteren toch ook? Waarom zijn wij hier eigenlijk? Misschien zijn wij er diep in onszelf van overtuigd, dat die patiënten hier natuurlijk alles waarnemen, maar dat zij er alleen geen uiting aan kunnen geven.' Onno opende zijn mond, maar hij sloot hem weer, – waarop Max zei: 'Ja, dat van dat e.e.g. weet ik natuurlijk ook.'

Marijke had ook al zoiets beweerd, herinnerde Onno zich, maar het was natuurlijk maximale onzin. Hij wilde tegenwerpen, dat doden dan zeker ook alles hoorden, want in sterfkamers werd ook gefluisterd; maar Ada's aanwezigheid belette het hem – zodat het misschien toch niet zo'n onzinnige gedachte was. Bovendien wist hij, dat Max zijn theorie onmiddellijk op de spits zou drijven, zoals hij altijd alles op de spits dreef, en voor de gelegenheid ook bereid zou zijn de grens tussen leven en dood te verwijden tot een uitgestrekt niemandsland. Zoals hij hem kende, met zijn nogal homoseksuele neiging tot symmetrie, zou hij daarvoor een postmortale periode van negen maanden nemen, – waarmee hij dan meteen de diepere grond van de rouwtijd had verklaard.

Max, van zijn kant, geloofde zijn theorie eigenlijk even min, – maar ook hij wist tegelijk heel zeker, dat hij niet in Ada's oor zou durven zeggen: 'Je vader is dood en ik heb een verhouding met je moeder'. Hij las het kaartje van de bloemen, die naast het bed stonden:

'Van Bruno.' Hij keek Onno aan. 'Een zinloze daad dus. Geldverspilling.'

'Dat heeft hij voor zichzelf gedaan.'

'Nog erger.'

Toen Onno besefte, dat zijn antwoord de overtuiging inhield dat Ada niet meer zou ontwaken, zei hij:

'Of misschien hoopte hij, dat zij bij kennis zou komen en dan meteen zijn bloemen zou zien.'

Er viel een stilte in de ziekenkamer. De bewegingloze patiënten, waar de bezoekers naar keken: levende doden.

'Het lijkt hier wel een museum,' fluisterde Max.

Op hetzelfde moment als Onno nam hij Ada's hand in de zijne: Onno die waarmee zij de snaren had bestuurd, hij die waarmee zij de strijkstok had vastgehouden. Allebei voelden zij dat de hand, ofschoon warm, een ding was geworden. Hier en daar brak roest door de witte verf van het bed.

'Laten we gaan,' zei Onno na enkele ogenblikken.

Zij legden de handen op hun plaats, Onno drukte een kus op Ada's voorhoofd en zij liepen naar de deur. Toen Max zijn hand uitstrekte naar de klink, ging zij omlaag en er verscheen een arts in een witte, openhangende jas, die Sophia doorliet. Verrast keken zij elkaar aan.

'Nee maar,' zei Onno. 'Dag moeder.'

'Dag Onno. Dag Max.'

'Dag mevrouw.' Max gaf haar een hand, terwijl hij zeker wist dat aan hem even min iets te zien was als aan haar.

De arts, een kleine, kalende man, droeg een dubbele bril, waarvan de helft naar voren was geklapt, zodat het leek of hij via een rechte hoek naar de hemel keek. Nadat Onno hem had voorgesteld als Ada's neuroloog, dokter Stevens, keerden zij terug naar het bed.

Het was Max vreemd te moede. Daar waren zij nu plotseling alle vier bij elkaar, of eigenlijk alle vijf. Maar wie waren zij? Onno wist niet beter of hij bevond zich eenvoudig in het gezelschap van zijn vriend, van zijn schoonmoeder en van de moeder van zijn kind. Maar tegelijk was hij in het gezelschap van de minnares van zijn vriend, die zelf misschien de vader was van het kind dat zijn vrouw zou krijgen en die dus ook niet met recht zijn vriend genoemd kon worden, zo min als zijn vrouw zijn vrouw. Sophia wist iets meer dan Onno, maar ook niet alles, zoals hij zelf.

Sophia streek even door Ada's haar en trok toen het laken aan het voeteneind wat losser.

'Op zo'n manier krijgt ze spitsvoeten,' zei zij, zonder Stevens aan te kijken. En toen met een onbewogen gezicht: 'De berichten zijn niet goed, Onno.'

Verschrikt keek Onno naar de neuroloog.

'Tja...' zei deze, met een blik naar Max.

'Zegt u het maar, ik heb geen geheimen voor mijn vriend.'

'Wij hebben er net al over gesproken. Het e.e.g. is de laatste dagen ernstig verslechterd, en ook uit andere gegevens blijkt, dat u zich er op moet voorbereiden, dat uw vrouw naar alle waarschijnlijkheid in een irreversibel coma verkeert.'

Onno bleef hem even aankijken, wierp toen een blik op Ada en liep de ziekenkamer uit. Max aarzelde, maar volgde hem toen naar de gang, waar Onno door het raam naar buiten staarde, over de uitgeloogde hospitaalstraten.

'Ik wist het,' zei hij, 'ik wist het al die tijd. We wisten het allemaal. Hoe moet het nu in hemelsnaam verder?'

In zijn ogen zag Max een totale, ondragelijke wanhoop, – die op hetzelfde ogenblik naar hem over leek te springen, als een oproep, een eis!

Verdere expedities

Zoals in Noordwijk het licht van de vuurtoren langs de vier windstreken zwenkte, zo streken elk jaar in grootse vlagen de vier seizoenen over Groot Rechteren. Max kende de wisseling van de jaargetijden eigenlijk alleen uit Amsterdam: op een dag in februari of maart de eerste, onbeschrijflijke voorjaarsgeur als hij 's morgens op straat kwam, onbepaalbaar als de decimalen van ϖ, de stoffige zomer waarin de stad vol toeristen stroomde, even plotseling veranderend in de vochtige, bittere herfst, en dan de bleke winter waarin de stenen van de straten en de muren opeens de ongenaakbare aard van de wereld leken uit te drukken, – maar dat alles eigenlijk in het voorbijgaan, opgemerkt alleen in de korte tussenpozen waarin hij van het ene interieur naar het andere ging. Was in de stad de natuur zachte achtergrondmuziek, op het kasteel zat hij met Quinten en Sophia midden in de daverende concertzaal. Lente en herfst kwamen met kolossaal vertoon, de zomers waren heter en droger, de winters kouder en witter. Die onafgebroken verandering, had hij eens tegen Onno beweerd, was natuurlijk de bron van alle creativiteit; de eenvormigheid van de natuur tussen de keerkringen leidde ook tot culturele stilstand, de tropen waren een onafgebroken stoombad, altijd groen zoals de poolgebieden altijd wit waren, maar de gematigde breedtegraden met hun viervormigheid waren heet- en koudwaterbaden, die de mens wakker hielden. Ook in de stad was dat natuurlijk zo, maar pas op het land was hem dat echt duidelijk geworden. Waarop Onno had gezegd, dat het op het land misschien wat al te duidelijk was, aangezien die jaarlijks zich herhalende viervormigheid daar weer iets eenvormigs kreeg, zodat de echte creaties toch altijd in de stad plaatsvonden. Hij had gezien, dat Onno zich inhield om te informeren of zijn eigen creativiteit ook was toegenomen op het platteland; maar ofschoon hij niet te klagen had over zijn werk, sneed hij dat onderwerp ook niet uit zichzelf aan.

In Drenthe was niet alleen de duisternis dieper, de stilte stiller, het onweer heviger en de regenboog feller dan in Amsterdam, zelfs de regen was er anders. Als een boswandeling met Quinten op het programma stond, kwam het niet in Max' hoofd op te wachten tot het droog was, laat staan dat hij een paraplu mee zou nemen. Alle drie deden zij hun groene rubberlaarzen aan, hun oliejassen, trokken de capuchons over hun hoofden en baggerden door de modder, terwijl in de verte de schoten knalden van de baron en zijn vrienden. Op een keer, toen het niet meer regende en het overal nog druppelde van de bladeren, zei Max:

'Als het ophoudt met regenen, beginnen de bomen te regenen.'

'Dan huilen ze,' zei Quinten.

'Dus ben jij in elk geval geen boom,' zei Sophia.

Quinten zwaaide met zijn armen, sprong met twee voeten in het midden van een plas en riep:

'Ik ben de regen!'

Toen Onno deze uitspraak op een zaterdagmiddag in Amsterdam te horen kreeg van Max, in Artis, in het reptielenhuis, – terwijl Quinten naar een roerloze slang keek, opgerold als kabeltouw op een aanlegsteiger, – zei hij dat dat op school nog tot problemen zou leiden. Uit alles bleek, dat hij ongetwijfeld nu al een genialer geest had dan het onderwijzend personeel, net als dat vroeger bij hemzelf zo overduidelijk het geval was geweest.

Sinds Quinten Onno deelachtig had gemaakt van zijn eerste woord, gepaard aan zijn eerste lach, leek het of het werkelijk zo was dat hij al veel eerder had kunnen spreken, maar dat hij daar geen aanleiding toe had gezien. Al na een half jaar was er geen sprake meer van een achterstand, grammaticaal leek hij zijn leeftijd eerder vooruit; als hij zichzelf bedoelde had hij het niet over 'Quinten', of over 'Kuku', maar dan zei hij 'ik'. Onno noemde hij 'papa', Sophia 'oma', of 'oma Sophia' als er onderscheid gemaakt moest worden met 'oma To', en Max 'Max'. Wel bleef hij zwijgzamer dan andere kinderen. Algemeen kleutergeklets, tyrannieke bevelen, gejengel over wat hij wilde hebben, gekwebbel over wat hij zojuist had gedaan of zou willen doen: niets van dat alles. Ook aan speelkameraadjes had hij geen behoefte; Sophia deed hem niet echt een plezier door hem mee te nemen naar de speeltuin of het zwembad. Voor het slapen gaan liet hij zich een sprookje aanleunen, verder had hij genoeg aan het kasteel en wat daarin te beleven viel; sinds het hem behaagde te spreken, was hij zelfs welkom bij meneer Spier. Vervelen deed hij zich nooit. Urenlang zat hij in zijn torenkamer en keek plaatjes, – niet plaatjes uit kinderboeken, wel te verstaan, maar vooral de illustraties in een boek dat hij van Themaat mee naar boven had mogen nemen, Guiseppe Bibiena's *Architetture e prospettive*. Alsof Quinten wist wat 'de achttiende eeuw' was, en wat 'het weense hof' was, had Themaat hem verteld, dat dat boek in de eerste helft van de achttiende eeuw was gemaakt aan het weense hof. Vooral de etsen van gefantaseerde theaterdecors biologeerden hem: grandioos-barokke, superperspectivische ruimten met colonnades, trappen, caryatiden, alles zwaar overladen met ornamenten. Daar zou hij doorheen willen lopen.

Toen hij vier jaar was, wilde Sophia dat hij naar de kleuterschool in Westerbork ging: dat zou goed zijn voor de ontwikkeling van zijn persoonlijkheid, volgens haar werd hij veel te eenzelvig op deze manier. Onno en Max hadden nooit een dergelijk instituut bezocht, – in de jaren dertig was dat nog niet gebruikelijk,– en zij voelden er niet veel voor; maar Sophia zette haar zin door. Op weg naar de sterrenwacht leverde Max hem de eerste dag af in het kleuterlokaal, en meteen die ochtend bebeukte een andere kleuter Quintens hoofd met een aarden beker. Daarop had hij niet gehuild maar alleen zijn aanvaller aangekeken, met een dusdanig verbaasde blik in zijn blauwblauwe ogen, dat de ander in tranen was uitgebarsten. De leidster, die niets had gezien van het gebeurde in de poppenhoek, had Quinten vervolgens een standje gegeven omdat hij die jongen natuurlijk iets had aangedaan, anders zou hij toch niet zo huilen. Quinten had gezwegen. Toen Max hem afhaalde, omstuwd door moeders en krijsend kroost, had de leidster hem verteld wat er volgens haar was gebeurd. Zij wilde natuurlijk niet zeggen, zei zij, dat Quinten achterbaks of geniepig was, maar misschien moest hij toch een beetje in de gaten worden gehouden. Zittend op de achterbank van de auto zei Quinten hoe het werkelijk was gegaan en Max geloofde hem; thuis ontdekte Sophia bovendien een kleine wond onder zijn zwarte lokken. Na een telefoontje met Onno, doorverbonden door mevrouw Siliakus, besloten zij hem onmiddellijk van die inrichting weg te halen.

'Jij hoeft daar niet meer heen,' zei Max. 'In orde?'

Quinten knikte. Hij stond bij Max' schrijftafel, draaide langzaam aan het kleine kompas en keek naar de wiebelende wijzer, die niet aan het kompas leek vast te zitten maar aan de kamer.

'Trek het je maar niet aan,' zei Sophia.

Maar het was iets anders dat hem dwarszat. Hij vestigde zijn ogen op haar en zei:

'Alle kinderen werden afgehaald door mama's.'

Max en Sophia keken elkaar aan. Daar had je het. Opeens was de fundamentele vraag gesteld. Max wist niet zo snel wat hij moest zeggen, maar Sophia knielde bij hem neer, sloeg een arm om hem heen en zei:

'Ik ben de mama van jouw mama, Quinten. Jouw mama is veel te moe om je af te halen. Ze ligt in een heel groot huis bij hele lieve mensen in bed te slapen en ze kan nooit meer wakker worden, zo moe is ze. Ze hoort niemand en ze kan met niemand praten.':

'Ook niet met mij?'

'Ook niet met jou.'

'Ook niet heel even?'

'Ook niet heel even.'

'Echt niet heel heel eventjes maar?' En toen Sophia haar hoofd schudde: 'Ook niet met papa en tante Helga?'

'Met niemand, lieve schat.'

Nadenkend deed hij het dekseltje op het kompas.

'Net Doornroosje.'

'Ja. Net Doornroosje.'

'En de prins dan?' vroeg hij en keek op.

Evenals Max zag hij, dat Sophia's ogen vochtig waren geworden. Die emotie had Max nooit eerder bij haar gezien. Met de palm van zijn hand veegde Quinten Sophia's tranen weg en vroeg niet verder. Maar Max ging naar de schoorsteenmantel en gaf hem de foto van Ada en Onno.

'Dit is mama toen ze nog wakker was.'

Met twee handen hield Quinten de foto vast en keek naar het gezicht in het vierkant van zwart haar.

'Mooi.'

'Daarom ben jij ook zo mooi,' zei Sophia.

Max verwachtte, dat hij de foto wilde hebben, maar hij gaf hem terug en ging naar zijn kamer. Toen zij alleen waren, wilde Max Sophia liefst omhelzen, maar dat was natuurlijk ondenkbaar.

'Dit viel te verwachten,' zei hij. 'En nu?'

'Dat moeten we met Onno overleggen. Ik vind dat we er uit onszelf niet op moeten terugkomen. Waar hij niet naar vraagt, kan hij denk ik niet verwerken.'

Max knikte.

'Op een dag geeft hij wel weer een nieuw teken.'

Sophia veegde echte of denkbeeldige kruimels van haar schoot.

'Een paar weken geleden heb ik hem dat sprookje van Doornroosje voorgelezen, en pas halverwege besefte ik waar het eigenlijk over ging, maar toen kon ik niet meer terug.'

'Daar voelt u zich toch niet schuldig om?'

'Schuldig?' herhaalde zij en keek hem aan. 'Waarom zou ik mij schuldig voelen?'

De aanval in de kleuterklas was natuurlijk ook geprovoceerd door Quintens schoonheid. Op zijn vierde waren zijn tanden al gewisseld. Theo Kern had al een tweede map moeten aanleggen voor zijn Quintenstudies; tot een tentoonstelling was het nog niet gekomen, misschien omdat hij ze eigenlijk voor zichzelf wilde houden. Maar niet iedereen was zo jaloers. Ondanks het bord *Verboden toegang, Art. 461 W.v.S.*, bij het hek met de twee leeuwen, plachten op het voorplein regelmatig auto's te verschijnen met pasgetrouwde paren, die zich met het kasteel op de achtergrond lieten fotograferen: zij in het wit en het lang, hij in zijn gehuurde trouwpak, de grijze hoge hoed in de hand, aangezien die anders over zijn oren zou zakken; zijn gezicht meestal bruinverbrand, met halverwege het voorhoofd een scherpe grens naar klam wit vel, tot waar zijn pet placht te komen. Al een paar keer was het oog van de fotografen op Quinten gevallen, waarna zij hadden aangebeld en Sophia gevraagd, of zij een serie foto's van die beeldschone jongen mochten maken,–

voor reclamedoeleinden, waar natuurlijk goed voor betaald zou worden.

Dat hij niet had gehuild toen hij op zijn hoofd werd geslagen, daarover verbaasden Max en Sophia zich niet. Eigenlijk had hij maar één keer echt gehuild. Tijdens een hittegolf, in juli, had Sophia 's ochtends een opblaasbaar rond bad van wit plastic op het voorplein gelegd; toen zij de luchtpomp niet kon vinden, blies zij het zelf op en liet het met de tuinslang half vollopen. Zij tilde Quinten er in, riep tegen Max dat hij een oogje in het zeil moest houden en ging op de fiets eieren halen bij de boer. Een half uur later hoorde Max hem huilen. Een vliegenplaag was er de hele zomer al geweest, maar nu waren de hete stenen van het plein plotseling overdekt door een zwart, zinderend tapijt, waar de zon op scheen en dat een gruwelijk zingen afscheidde, als van honderd cello's. Aan alle kanten omgeven door het hellegebroed, als op een eiland, stond Quinten rechtop in het water, naakt, zijn handen voor zijn ogen, jammerend en bevend van angst. Die aanblik ontstak in Max op hetzelfde ogenblik een razernij van zo'n hevigheid als hij nooit eerder had ervaren; zelf had hij alleen een zwembroek aan en eer hij het wist holde hij door de opwervelende, gonzende massa, voelend hoe hij de vliegen bij honderden onder zijn blote voeten vertrapte, sleurde Quinten in dezelfde beweging uit het water en bracht hem aan de andere kant van de slotgracht in veiligheid, in de schaduw onder de bruine eik.

Afwezigheden

Op zijn vierde had hij voor het eerst iets over zijn moeder gezegd, nu was hij bijna twee keer zo oud. Hij wist zelfs niets van het ongeluk af; ook leek het of hij was vergeten dat Ada's foto op de schoorsteenmantel stond, niemand had hem er ooit nog naar zien kijken. Iedereen was het er over eens, dat hij alleen in gezelschap van zijn vader naar zijn moeder moest gaan. Een week later liet Onno mevrouw Siliakus een afspraak met de Philipslaboratoria afzeggen; vervolgens belde zij het verpleegtehuis en verzocht namens de staatssecretaris, de volgende middag tijdelijk het infuus uit Ada's neus te verwijderen. Hoewel hij nog steeds weinig tijd had, haalde hij Quinten op van het kasteel, waarna zij met een snelheid van honderdvijftig kilometer per uur over de provinciale weg naar Emmen reden. Er stond nog een bespreking met de directie van de Gasunie in Groningen op zijn programma; 's avonds moest hij in Den Haag naar een staatsbanket ter ere van een afrikaanse president, wiens naam hem was ontschoten, – zonder Helga, want concubines waren niet welkom aan het Hof.

Naast elkaar zaten zij op de achterbank, maar over Ada werd nog steeds niet gesproken. Toen Onno vroeg wat hij allemaal uitspookte, vertelde Quinten dat hij laatst in het atelier van Theo Kern was geweest. De beeldhouwer was bezig aan een of andere gedenkplaat; de letters, die daar op moesten komen, hakte hij niet van links naar rechts, zoals je zou denken, maar van rechts naar links; hij zei dat dat handiger was: hij hield de beitel in zijn linkerhand en de hamer in zijn rechter, dus dan kon je makkelijker van rechts naar links werken. Quinten deed het voor en vroeg:

'Zou dat er iets mee te maken kunnen hebben, dat de mensen vroeger van rechts naar links schreven? Omdat de meeste mensen rechts zijn?'

Onno vergrootte even zijn ogen en zuchtte diep.

'Ja, Quinten,' zei hij. 'Ja, dat heeft er misschien wel alles mee te maken. Ook politiek trouwens.'

'Dat dacht ik al.'

'Van wie weet jij, dat de mensen vroeger van rechts naar links schreven?'

'Van meneer Spier.'

Onno kreeg plotseling het gevoel, dat hij op een dag misschien nog iets kon leren van zijn zoon. Vervolgens viel hij stil bij het besef, dat hij nauwelijks iets bijdroeg aan zijn opvoeding,– minder zelfs dan zo'n meneer Spier en de andere bewoners van het kasteel. Hij kon zich natuurlijk weer voornemen, meer tijd aan hem te besteden, maar daar zou dan wederom niets van terechtkomen.

Toen zij Emmen naderden, keek de chauffeur in zijn spiegeltje en zei:

'De politie zit achter ons aan.'

Onno draaide zich om. Het was een kleine surveillancewagen met groot licht.

'Harder,' zei hij.

'Maar meneer...'

'Harder! Dit is een dienstbevel.'

De chauffeur trok op tot honderdzeventig, achter hen begon een sirene te loeien en bij de ingang van 'Vreugdenhof' ging de politieauto dwars voor hen staan, alsof hij hen had ingehaald. Geagiteerd sprongen twee agenten er uit en zagen even later met wie zij te doen hadden.

'Was *u* dat, meneer Quist,' zei de ene verbouwereerd.

'Ik vertrouwde het niet,' zei Onno. 'Ik dacht dat het misschien een overval was, hier, met al

die molukkers en die treinkapingen...'

'O, zit dat zo,' zei de agent, maar met iets van achterdocht in zijn blik. 'Natuurlijk, neemt u ons niet kwalijk, dat verandert de zaak.'

'Geeft niet, heren,' zei Onno grootmoedig. 'U vond het toch wel leuk om zo hard te rijden?'

'Aan de ene kant wel, ja. Maar ongevaarlijk was het niet.'

Toen zij naar binnen gingen, zei Onno tegen Quinten:

'Dat had heel vervelend kunnen uitpakken voor mij.'

Quinten trilde een beetje van de spanning: dat hij opeens zo snel naar zijn moeder gebracht zou worden, had hij niet verwacht. Na de racepartij leken de rolstoelen in de bakstenen hal nog langzamer te rijden dan zij toch al deden. De directrice stond op hen te wachten, maar Onno gaf te kennen dat hij liever alleen gelaten werd; hij wist de weg. De grote lift bracht hen naar boven, en met zijn hand op de klink zei hij:

'Je hoeft niet te schrikken.'

Quinten zag zijn moeder. Daar was zij: precies daar, op die plek in de wereld, en niet ergens anders. Haar zwarte haar was kortgeknipt. Hij stapte over de drempel en keek naar de roerloos slapende,– alleen het laken ging langzaam op en neer. Bij haar oren werd zij een beetje grijs.

Na een poosje vroeg hij:

'Kan mama echt nooit meer wakker worden?'

'Nee, Quinten, mama sliep al toen jij geboren werd. Ze kan niets meer horen en niets meer zien en niets meer voelen – helemaal niets meer.'

'Hoe kan dat nou? Ze is toch niet dood, zoals opa. Ze ademt toch.'

'Ze ademt, ja.'

'Droomt ze?'

'Dat weet niemand. De doktoren denken van niet.'

'Hoe weten ze dat?'

'Ze zeggen dat ze dat kunnen meten, met bepaalde toestellen. Volgens hen mag je eigenlijk niet eens zeggen, dat mama slaapt.'

'Wat dan?'

Onno aarzelde, maar zei toen toch:

'Dat ze niet meer bestaat.'

'Terwijl ze niet dood is?'

'Terwijl ze niet dood is. Dat wil zeggen,' zei Onno en vertrok zijn gezicht, 'mama is dood terwijl ze niet dood is... ik bedoel, wat er niet dood is is niet mama. Het is niet mama, die ademt.'

'Wie dan?'

Onno maakte een hulpeloos gebaar.

'Niemand.'

'Dat kan toch zeker niet.'

'Dat kan absoluut niet, maar zo is het dus.'

Quinten keek weer naar het gezicht op het kussen. De ogen waren dicht, de zwarte, halfronde wimpers leken op bepaalde schilderskwasten, die bij Theo Kern in een keulse pot stonden, en die op hun beurt weer leken op egyptische palmzuilen, die hij in een boek van meneer Themaat had gezien; de neus was klein en recht, aan de zijkant een beetje rood en ontstoken, de mond gesloten, de lippen waren droog. Kon iets dus toch nog onbegrijpelijker zijn dan zijn dode opa, vorige week in de kist? In het bed lag een ademende, levende vrouw – en zij zouden toch naar zijn moeder gaan? Waarom waren zij anders hierheen gereden? Was het nu zijn moeder of niet? En als het dus

zijn moeder was en tegelijk niet zijn moeder, wie was hij zelf dan? En wie was zijn vader dan? Zijn gedachten tolden in het rond,– en opeens was het, als bij een dynamo, of in zijn hoofd een zachte glans opgloeide, zoals wanneer hij 's nachts in bed nog steeds de weerschijn van het paasvuur zag achter de bomen: de huizenhoge brandstapel van dorre takken, door iedereen uit de omtrek verzameld, die de baron elk jaar ontstak op een weide bij Klein Rechteren en waar honderden mensen naar kwamen kijken.

'Mama zit op slot,' zei hij, terwijl hij even aan Piet Keller dacht.

Onno gaf hem een stoel en ging zelf ook zitten. Bitter besefte hij opeens, dat zijn gezin nu voor het eerst was verenigd: vader, moeder en zoon, en verder niemand.

Over het bed heen keek Quinten hem aan.

'Hoe is het gebeurd, papa?'

Onno knikte en vertelde hem in grote trekken de hele geschiedenis. Bijna de hele,– dat Ada eerst Max' vriendin was geweest, liet hij weg. Hij vertelde over de vriendschap tussen hem en Max, hoe zij dag en nacht met elkaar waren opgetrokken, opdat Quinten zou begrijpen waarom juist Max zijn pleegvader was geworden. Hij vertelde over Ada's muzikaliteit, over haar werk in een van de beste orkesten ter wereld. Toen hij aan hun bezoek aan Dwingeloo toekwam, en aan het ongeluk in de stormnacht, keerde de herinnering opeens in volle hevigheid terug, zodat hij zich tot beheersing moest dwingen.

'Daarna heb jij nog drie maanden in mama's buik gezeten. Dat was heel bijzonder, het stond later zelfs in de krant.'

Quinten keek naar de witte omtrek van Ada's lichaam onder het laken.

'Zat ik toen nog in *die* buik?'

'Ja.'

Nadenkend, zijn handen op zijn knieën, wiegde hij met zijn bovenlichaam naar voren en naar achteren.

'Maar als ik daar toen nog in zat, dan zat ik dus eigenlijk niet meer in *mama's* buik?'

Onno maakte een hulpeloos gebaar en wist niet wat hij moest zeggen. De paradox maakte alles waar, zodat niets meer waar was.

'Probeer het niet te begrijpen, Quinten. Het is niet te begrijpen.'

Terwijl alles zo gewoon leek in de kamer, voelde Quinten zich omgeven door raadsels, waarvan hij ook zelf deel uitmaakte. Het was hem of in dat lichaam, daar binnenin, een onmetelijke ruimte schuilging.

'Mag ik haar aanraken?'

'Natuurlijk.'

Hij legde allebei zijn handen op de hare en voelde – voor het eerst sinds zijn geboorte – haar warmte. Zou zij het nu echt niet merken? Hij keek naar haar gezicht, maar het bleef zo bewegingloos als dat van een beeld in Kerns atelier.

'Ik wil haar ogen zo graag zien, papa.'

Haar ogen! Verwilderd kwam Onno overeind. Ook hij had sinds acht jaar haar ogen niet meer gezien! Moest hij een zuster halen of kon hij zelf een ooglid optrekken? Met een gevoel dat het niet deugde wat hij deed, boog hij zich over het bed, legde de top van zijn middelvinger op een ooglid en schoof het voorzichtig omhoog. Samen keken zij naar het diepbruine, bijkans zwarte oog dat niets zag – zo min als het oog, dat zich aan de hemel lijkt te vormen bij een totale zonsverduistering.

Die avond kon Quinten al tijdens het eten zijn ogen bijna niet meer openhouden, – meteen daarna ging hij naar bed en kwam terecht in de droom, die hem niet meer zou verlaten...

Alles blijkt opeens volgebouwd: het heelal is veranderd in één architectonisch complex, zonder begin of einde. Nergens een levend wezen te zien,– totaal alleen, maar zonder een gevoel van eenzaamheid, dwaalt hij rond door een grenzeloze vlucht zalen, zuilengangen, trappen, galerijen, nissen, pilaren, loopbruggen, portalen, gewelven, die zich naar alle kanten uitstrekken, langs pompeuze, met beelden en ornamenten overladen gevels die zich ontpoppen als binnenmuren, door kelders die steeds ook zolders zijn, over daken die tegelijk onderbouwingen blijken. Omdat het binnen geen buiten heeft, kan nergens vandaan daglicht binnendringen, maar ofschoon er ook geen lampen branden is het toch niet donker. En hoewel hij niemand ontmoet en het even min duidelijk is waar hij vandaan komt of waar hij heen gaat, vervult die zwerftocht door het schemerende wereldgebouw hem met gelukzaligheid: al dat gemetselde, gevoegde, op elkaar gestapelde, voortwoekerende omvat en koestert hem als een bad, gevuld met warme honing. Overal heerst een totale stilte; alleen nu en dan is er even een suizend geluid, dat hem aan de wiekslagen van een grote vogel herinnert. Opeens staat hij voor een gesloten, dubbele deur van oeroud hout, ruitvormig beslagen met ijzeren staven en vergrendeld met een zwaar, verroest schuifhangslot, zo groot als een brood. De dreigende aanblik van dat werktuig overweldigt hem met ontzetting. Het lijkt of de deur hem aankijkt, en op hetzelfde moment hoort hij een hese stem, die zegt: – *Het midden van de wereld.* De woorden klinken bedaard, zoals wanneer iemand zegt: 'Mooie dag vandaag' – maar tegelijk overspoelen zij hem met zo'n zwavelzuren doodsangst, dat er nog maar één middel is om zijn leven te redden: ontwaken...

Bevend, nat van het zweet sloeg hij zijn ogen op, maar de verschrikking week niet, hij ging rechtop zitten en wist niet waar hij was, de volkomen duisternis omhulde hem alsof het heelal nu plotseling niets anders meer bevatte dan hem. Hij stak zijn hand uit en voelde toen toch een muur, hij kwam uit bed, hijgend om zich heen tastend vond hij een deur, maar er achter was het even donker en stil; radeloos deed hij een paar stappen, streek met zijn handpalmen over een muur, botste ergens tegen, betastte het zonder het te herkennen, verliet het en draaide om zijn as. Waar was hij? Weer deed hij een paar passen, stootte zijn tenen tegen een drempel en bleef met wijd opengesperde ogen staan. Opeens, zonder het te willen, gaf hij een harde schreeuw.

Meteen daarop hoorde hij in de verte Sophia's stem:

'Quinten! Wat is er? Heb je een nachtmerrie gehad? Wacht, ik kom...'

Toen zij de slaapkamerdeur achter zich had gesloten, verscheen er een streep licht onder de drempel. Max vouwde zijn handen onder zijn hoofd en staarde omhoog in het donker. Dit was het einde. Het kon niet uitblijven dat er op een nacht zoiets zou gebeuren: hier was het nu. Zij zou niet meer in zijn bed verschijnen. Op zichzelf was daar geen reden voor, want waarom zou een grootmoeder geen verhouding mogen hebben met de vriend van haar schoonzoon? Maar Quinten mocht het niet weten, want dan zou hij het misschien ter sprake brengen, overdag, tegen hen beiden, en dat was natuurlijk ontoelaatbaar.

Hij luisterde naar de stemmen in Sophia's slaapkamer, Quinten lag nu natuurlijk bij haar in bed, en een grote gelatenheid maakte zich van hem meester. Eigenlijk had hij het al veel eerder verwacht. Hij was nu bijna tweeënveertig, zij tweeënvijftig: zeven jaar had het geduurd, een lange tijd. Hun verhouding had het karakter van een mysterie gehad, een heel nieuwe mogelijkheid naast het klassieke gezin van vader, moeder en kind, zonder dat het gezin was opgegeven. Als enige in de wereld was hij overdag hoofd van een ruzieloos gezin geweest, bestaande uit het kind van zijn vriend en diens schoonmoeder, met wie geen enkele seksuele band hem verbond; maar 's nachts was hij haar minnaar. Afhankelijk van de stand van de zon, was iedereen iemand anders – behalve het kind: dat bleef eenvoudig het kind van zijn vriend, – al had hij zelfs dat lang betwijfeld. 'Voor jou is alles altijd iets anders,' had Onno eens tegen hem gezegd. Niets in zijn leven was wat het leek. Zelfs dat hij 'sterrenkundige' was, betekende eigenlijk iets anders voor hem sinds hij in Westerbork werkte.

Hoe moest het nu verder? De basis onder zijn verhouding met Sophia was weggeslagen, maar de taak die hij op zich had genomen bleef natuurlijk onveranderd: het was uitgesloten, dat hij zou vertrekken zo lang Quinten in huis was – en dat kon nog tien jaar duren. Dan zou hij tweeënvijftig zijn.